

Sosztarits Ottó (1960) a Savaria Múzeum régésze. Kutatási területe Szombathely római kori topográfiája és vallástörténete. Számos nagy felületű városi ásatást követően 2001 óta irányítja az újraindult iseumi kutatásokat.

A savariai Iseum újraindított kutatásáról

Sosztarits Ottó

...amit mi korábban befejeztünk hittünk, arról igen gyakran kiderül utólag, hogy közel sincs kész... (Szentlélek Tihamér 2003.)

A szombathelyi Isis-szentély nem csupán Savaria ma ismert legfontosabb római kori leletegyüttese, hanem méretei, márvány domborműveinek és építészeti tagozatainak minősége folytán Pannonia legjelentősebb építészeti és vallástörténeti emlékei közé tartozik. A savariai szentélyt, amely feltehetően Isis pannoniai tiszteletének főtemploma volt, a közelmúltban Mainzban illetve a közeli Scarbantianban előkerült emlékek felfedezéséig az Alpoktól északra eső egyetlen biztosan lokalizált Iseumnak tartotta a kutatás.

A méltán világhírű szentély 1955 őszén egy vasraktár bővítése során, véletlenszerűen került napvilágra, bár létét már néhány hónappal korábban Wessetzky Vilmos szinte látnoki erővel jóslta meg. A leletbejelentés nyomán a helyszínre érkezett régész, Szentlélek Tihamér veszprémi múzeumigazgató

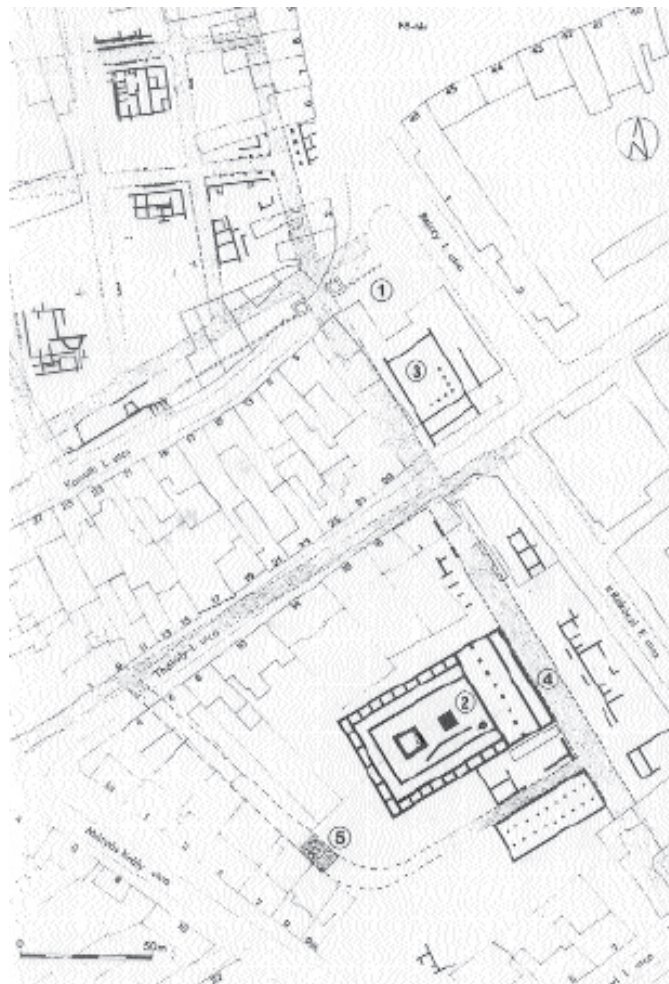
érdeme, hogy a becses műemlék és leletei nem jutottak a sok ezernyi elpusztult, eltűnt vagy elloptott lelet sorsára, hanem az építkezés megműsítésére árán lehetségessé vált a terület szisztematikus kutatása, az épületmaradványok megőrzése és bemutatása. Az 1955 és 1961 között, hat éven át

folyó feltárás során a hatalmas szentkerület mintegy 30 százalékat sikerült feltárni. A terepkutatással szinte egyidőben megkezdődött a templom kiásott maradványainak megőrzése. Vákár Tibor, majd őt követően Hajnóczy Gyula tervei

alapján 1963-ban befejezett műemléki helyreállítás úttörő jelentőségű volt, hiszen Magyarországon az Iseum esetében tettek először kísérletet egy római épület homlokzatának teljes rekonstrukciójára. Szombathely új római látványossága szinte egy csapásra a szakmai közélet érdeklődésének homlokterébe került, felpesztítve az orientális római kultuszok terén a hazai és nemzetközi kutatást. Talán ennek is volt köszönhető, hogy a ma már több mint 400 kiadványt felmutató monumentális EPRO sorozat első kötete éppen a magyarországi egyiptomi vallási emlékekről jelenhetett meg Wessetzky professzor tollából.

A savariai Iseum iránti kitüntető figyelem ellenére sajnos egyre késett a leletegyüttes monografikus feldolgozása, így az arról megjelent jelentős részpublikációk – éppen a bizonyító erejű régészeti anyag közlésének hiánya miatt –

gyakran váltottak ki élénk vitát régészeti, vallástörténeti és művészettörténeti szempontból egyaránt. A szentély felfedezése óta eltelt évtizedek alatt természetesen nemcsak új ismeretek halmozódtak fel, hanem gyűltek a kérdések és kétségek is a lassan fél évszázaddal ezelőtt előkerült Iseum-



A savariai Isis-szentély és környékének topográfiai helyzete (Derdák F., Medgyes M. és Sosztarits O. nyomán): 1. A déli városfal és a déli kapu, 2. Az Iseum, 3. Csamoképület a Borostyán út mentén, 4. A Borostyán út

mal kapcsolatban. Mindezeket Tóth István foglalta össze 1998-ban a Savaria évkönyv hasábjain, jelentős mértékben hozzájárulva ezzel az Iseum újbóli kutatása és az időközben más fórumokon is megfogalmazódott új műemléki rekonstrukció iránti igény kialakulásához.

Ez utóbbi tekintetében természetesen a pótolhatatlan értékű márványdomborművek állapotromlása jelentette a legfőbb mozgatóerőt, mivel a rekonstruált betonhomlokzatba foglalt eredeti faragványok a környezeti ártalmak és az állagvédelem szinte teljes hiánya miatt rohamos pusztulásnak indultak. Műtárgy- és műemlékvédelmi szempontból is elodázhatalanná vált az eredeti reliefek és tagozatok másolatokra történő cseréje, amely munka szinte adta a lehetőséget egy új, modern szemléletű rekonstrukció, illetve az annak szilárd szakmai alapjául szolgáló kiegészítő-hitelesítő ásatás számára. A munkákra Mezős Tamás építész, Mráv Zsolt, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze, valamint e sorok írója készített programtervet, amelynek megvalósítását kezdetől fogva az időközben az Iseum tulajdonosává vált szombathelyi önkormányzat, illetve pályázatok útján a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma anyagilag is támogatja. Szakmai szempontból különös lehetőséget adott, hogy a pusztuló Iseum miatti aggodalmának szinte minden fórumon hangot adó egykori ásatót, Szentlélek Tihamért is sikerült megnyernünk az ügy számára, aki idős kora ellenére vállalta, hogy hatalmas tapasztalatával segíti az újrainduló ásatásokat. Így 2001. július 16-án ő tehetette meg azt a jelképes csákányvágást, amellyel több, mint negyven év szünet után újraindult a savariai Isis- szentély régészeti kutatása.

Már az első ásatási évad számos váratlan és jelentős eredménnyel szolgált. A szentély udvarán álló oltáralapozás mellől újabb betűtöredékek kerültek elő, amelyek szerencsés módon illeszkedtek a szentélyfelirat második sorához, és Balogh Beáta régésztechnikus bravúros puzzle-jának köszönhetően további öt betű töredékeinek beillesztésével lehetővé tették a felirat első három sorának rekonstrukcióját. 2002 nyarán Alföldy Géza heidelbergi professzor is bekapcsolódott a szentély kutatási programjába. Az újabb leletek alapján igazi epigráfiai csemegévé avanszált főfeliratra készített olvasati javaslatot, melyet ez év tavaszán a



A szentélyfelirathoz illeszkedő betűk a 2001-es ásatásból



A homlokzatot díszítő egyik márványfaragvány leemelése
2001 szeptemberében

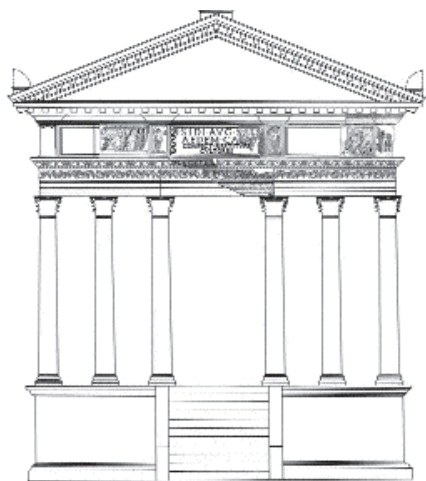
pécsi egyetem ókortörténet hallgatói előtt tartott előadásában ismertetett. Az új olvasati javaslata:

[ISIDI AVG(ustae)] SAC(rum)/[aedem ca]RIE/
[confect(um) restitue]R(unt)/[cultores]

Az építési felirat a korábbi, nem erőszakos pusztítás, hanem kora és elhanyagolt volta miatt „meggyengült” szentély felújításáról tanúskodik. A felirat és a monumentális szentély fehér márvány szobrászati díszei minden bizonnyal egy Severus kori átépítés során kerültek az épület homlokzatára. Ismereteink szerint ugyanekkor készült el az előcsarnok hatalmas, márványfejezetes gránitoszlopokkal ékesített udvari homlokzata is.

A felirat-töredék és a márványfaragványok mellett a kutatás legfontosabb eredményét az új falmaradvány előkerülése jelenti, ezek azonban már semmiképpen nem illeszthetők bele az Iseum hagyományosnak mondott építészeti rendszerébe, s ezáltal a szentélykörzet alaprajzának, periodizációjának és értelmezésének teljes újragondolását teszik szükségessé. E tekintetben rendkívüli jelentőséggel bírnak azok a közelmúltban előkerült, korábban elveszettnek hitt dokumentumok, amelyeket az 50-es évek végén folytatott ásatásokon, illetve az 1961-ben megkezdett műemléki rekonstrukcióhoz készítettek. A kiváló minőségű fotók, felmérési- és helyreállítási tervek az egykor Szentlélek Tihamér által feltárt, de a műemléki rekonstrukcióhoz fel nem használt falmaradványokat és egyéb régészeti jelenségeket rögzítik.

A kutatás mai állása mellett számos kérdést még mindig nem tudunk megnyugtatóan megválaszolni, de az újonnan feltárt falmaradványok és leletek alapján nyilvánvaló, hogy a savariai Isis-szentély építéstörténetében két, az alaprajzban is megnyilvánuló, teljesen önálló periódussal kell számolnunk. A korai – a Kr. u. 1. század végén már biztosan álló – szentkerület keleti határa nem terjedt ki a Borostyánkőútig, ott korábban más jellegű és funkciójú épületek álltak. A *temenos*, azaz a szentélykörzet határát a nyugati oldalon biztosan és talán a keletin is cellasor képezte, amelyet részben visszabontva és kibővítve a Kr. u. 2–3. század



A szentély főhomlokzata (Alföldy G.–Mezős T.–Mráv Zs.–Sosztarits O.)

fordulója táján alakították ki a szentély nagy, haránt-előcsarnokos elrendezését. Módosulni látszanak az udvar és a központi szentélyépület építési szintjeivel kapcsolatos korábbi elképzeléseink is: az eddigi rekonstrukcióhoz képest valószínűleg magasabb külső és belső járósintekkel kell számolnunk. Ezáltal megoldódna az a paradoxon is, amelyet a korábbi rekonstrukció gödörben álló pódiumtemplomának semmivel nem indokolható, máshol nem tapasztalt építészeti képe idézett elő.

Az udvar délnyugati sarkában megtaláltuk az Iseum kútját, melyből edények, pénzek, valamint a főhomlokzat márványfaragványain és az egykori szentélyfelszereléshez tartozó bronz és vascsengettyűkön kívül – váratlan és különös módon – 17 egyedhez tartozó emberi maradványok kerültek elő. A kút kronológiája alapján ma már biztosan állíthatjuk: a szentély pusztulását nem a 456-os földrengés, hanem egy, valamikor a 4. század derekán bekövetkezett szándékos rombolás okozta.

Az embercsontok a már elhagyott és részben lerombolt szentély területén létesült temetőhöz tartozhattak, és a 4. század végén, a szomszédos *horreum* (gabonátároló) építéskor végzett tereprendezés során kerültek a kútba. Minden bizonnyal a kúttól indult az a föld alatti csatorna-rendszer is, amely a szentélyudvart átszelve a nyugati cellasor alatt haladt a Perint- (antik nevén Sibaris- vagy Savarias-) patak irányában. A kúttal és a csatornahálózattal természetesen nemcsak a keleti kultuszokban általános rituális tisztálkodás *purgatoriumként* vagy *lavacrumként* ismert létesítményei kerültek elő, hanem feltehető, hogy a folyóvíz, mint „mesterséges Nílus” a kultuszcselekményben is meghatározó jelentőséggel bírt. Merkelbach közelmúltban megjelent monográfiája bőségesen ismerteti azokat az antik leírásokat és ábrázolásokat, amelyek alapján feltételezhetjük, hogy az Isis-szentélyeket vagy ezek legalább egy részét a kultusz legfőbb ünnepén a *navigium Isidi* idején vízzel árasztották el, hogy az istennő hajójának rituális vízrebocsátását megjeleníthessék. Természetesen mindezt csak ott volt szükség, ahol természetes vízfolyás – például a Philae szigetén épült főtemplom esetében maga a Nílus – nem állt rendelkezésre.



A pódiumtemplom rekonstrukciója (Mezős T.–Mráv Zs.–Sosztarits O.)

A „mesterséges Nílus” szerepét betöltő létesítményeket régészetileg mindeddig csak a pompeii Octavius Quartio-féle „magán Iseum” és a korábban basilicának vélt pergamoni szentély esetében sikerült kimutatni.

Az új ásatások leletei mellett a szentély szobrászati díszeinek és épülettárgazatainak vizsgálata jelenti a rekonstrukciós munka másik fontos területét. Az Iseum homlokzatán rögzített márványfaragványok nemcsak hogy ki voltak téve az időjárás viszontagságainak, de a templomhomlokzat betonjába ágyazva lényegében tanulmányozhatatlanok is voltak.

Nem utolsó sorban ez a tény is indokolta, hogy a darabokat 2001 őszén a beton védőtető és a gerendázat megbontásával restaurátori segítséggel leemeljük, a darabok állagvédelme mellett lehetővé téve azok művészettörténeti, vallástörténeti, építészeti és természettudományos vizsgálatát is. A tübingeni egyetemen elvégzett elemzések szerint a Dráva-völgyi Gummernből származó, márványból készült homlokzati elemek minden bizonnyal a szentély átalakításakor és bővítésekor, a Severus-császárok alatt kerültek a pódiumtemplom homlokzatára. A Szombathelyi Képtárban tavaly februárban Szabó Miklós professzor által megnyitott kiállításon voltak először láthatók az Iseum-fríz hatalmas, másfél-kétfőtönös márványtömbjei és az újonnan előkerült, vagy a korábbi rekonstrukcióhoz fel nem használt, addig a



Az Isis templom kútja

Savaria Múzeum raktárában rejtőzködő darabok. A kiállításon mutattuk be a központi szentélyépület új elvi rekonstrukcióját is, amely a korábbi négyoszlopos homlokzat helyett – Vitruvius modulrendszere és az antik templomépítésszabályai alapján – hatoszlopos konstrukción alapszik. Az első pillanatban szokatlannak tűnő oszlopelrendezés legközelebbi analógiája a pompeii Apollón-templom, ahol a kétoldalt viszonylag kis oszlopközökre állított három-három oszlop tág teret enged a lépcsőn a cella bejárata felé. A fríz rekonstruálásához csak a biztosan elhelyezhető darabokat vettük alapul, figyelembe véve, hogy a

további darabok az oldal- illetve hátsó homlokzaton is elhelyezhetők.

Idén június 23-án ismét megindultak a munkálatok, melyek eredményeitől a központi szentélyépülettel és az udvar(ok)kal kapcsolatban felmerült problémák végleges megoldását reméljük. Az új régészeti-műemléki rekonstrukciót meghívott hazai és külföldi szakemberek részvételével ez év őszén megtartandó Iseum-kollokviumon szeretnénk megvitatni, hogy az már az új építészeti terv szilárd alapjává válhasson.

IRODALOM

Hajnóczy Gyula–Szentéleky Tihamér, „Római kori homlokzat helyreállítása Szombathelyen”: *Magyar Műemlékvédelem* 2 (1959–1960) (1964) 129–136.

Merkelbach, Reinhold, *Isis regina – Zeus Sarapis*, Stuttgart–Leipzig, 1995.

Mezős Tamás, „A new concept for the reconstruction of the Iseum of Szombathely”: *Aegyptus et Pannonia* 1 (2002) 129–145.

Soszarits Ottó, „Topographische und chronologische Problemen des Iseums von Savaria”: *Aegyptus et Pannonia* 1 (2002) 173–174.

Szentéleky Tihamér, *A szombathelyi Isis-szentély*, Műemlékeink 1960.

Szentéleky Tihamér, *Iseum*, Szombathely, é. n. (1990)

Tóth István, „A savariai Iseum kutatásának eredményei és feladatai”: *Savaria* 23/3 (1996–97) (1998) 329–352.

AZ ÓKOR HONLAPJA ELÉRHETŐ A REGESZ.HU PORTÁLON